

**НАРОДНІ НАЗВИ СХИЛУ, КРАЮ ГОРИ, ПІДВИЩЕННЯ
У ГОВІРКАХ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ**

У статті проаналізовано реалізацію найменувань із семантикою 'схил, край гори, підвищення' у говірковому мовленні, відзначено коливання значень зафіксованих лексем, визначено ареальну специфіку номінації географічних реалій.

Ключові слова: лексема, географічна народна назва, апелятив, коливання семантики.

The article analyses the realization of denominations with the semantics "the slope, the edge of the mountain, the elevation" in spoken language. The semantic variety of the gathered lexemes has been noted. The territorial specifics of the nomination of geographical realia have been determined.

Key words: *lexeme, folk geographic name, appellative, semantic variety.*

Дослідження апелятивної лексики найменувань географічних об'єктів не втрачають свого значення у сучасній лінгвістиці. Цей пласт лексики активно вживаний кожним мовцем, бо позначає середовище його існування і є необхідним засобом щоденного спілкування. Результати дослідження народної географічної лексики містяться в регіональних словниках сучасних українських дослідників Т. Громко, В. Лучика, Т. Поляруш [1], Є. Черепанової [19], О. Данилюк [3], у дисертаційних роботах Н. Сіденко [16], І. Потапчук [11] та С. Шийки [20].

З огляду на відсутність системних студій над народною географічною термінологією говірок Івано-Франківщини, зокрема, номенів на позначення схилу, краю гори, підвищення, запропонований матеріал особливо цінний.

Завдання нашої статті – подати апелятиви на позначення схилу, краю гори, підвищення та простежити особливості номінації таких реалій у народній географічній терміносистемі досліджуваної території.

Ядром семени на позначення схилу, краю гори, підвищення (у загальному значенні) є апелятив *схил* (у багатьох населених пунктах), який охоплює всю досліджувану територію з його семантичними відтінками 'положисті узбіччя гори' (Брк), 'провалля між двома горбами' (Явр), 'схил гори' (Слб 1) [6, с. 251]. "Словник української мови" подає слово *схил* зі значенням 'похила поверхня чого-небудь, місцевість із похилою, спадистою поверхнею, похиле положення' [17, IX, с. 883]. Таку ж семантику передають місцеві віддієслівні суфіксальні деривати *схилок* (Змг), 'схил, спуск' (СМр) [6, с. 251], *схилка* (ІФ, Мкл), 'похила поверхня гори' (Мкл), віддієслівні нульсуфіксальні деривати *нахил* (Тж), *похил* (Блбр) та лексеми *спо'хола* (Рзт), *спо'хово* 'схил гори, горба, поля' (Явр), утворені морфолого-синтаксичним способом.

Із широкою семантикою, різною структурою та способами номінації в окресленому ареалі виступають географічні народні назви, що походять від слова *бік*. Так, термін *об'іч* вживається з такими значеннями: 'схил гори; стік', 'узбіччя' (ВБ, Кт, Мкл, Брст, Вр), 'схил горба, підвищення' (Стц, Пдв, Рвн), 'схил гори, горба' (Ілл, Тчп, Ант, Мнв, Сдж, Слб 1, Рк), 'схил підвищення' (Птрв), 'схил підвищення край дороги', 'узбіччя, край дороги' (Стц), 'схил гори' (Слб 1, Клм). Існує припущення про його спорідненість із давньоісландським *bak* та давньоанглійським *baes* з семантикою 'спина' [4, I, с. 194]. Лексема *об'іч* засвідчена іншими дослідниками із значенням 'схил гори; схил гори над водою; дорога по схилку гори' [6, с. 238], 'схил гори, стік' [21, с. 43], 'схил гори' [9, II, с. 7], 'схил гори над водою', 'дорога по узбіччю гори' [13, с. 26]. Нами зафіксовано на теренах регіону спільнокореневі апелятивні назви *обич* 'схил гори; узбіччя' (Явр), *п'ідб'іч* 'схил гори; стік' (Рзт), *вб'іч* 'схил гори, підвищення' (Дб), *зб'іч* 'схил гори, височини, насипу; узбіччя' (Стрг), пор. *збіч* 'частина гори; схил гори' [5, с. 359]; *уб'іч* 'схил гори' (Чрмх), пор. *убіч* 'бік, косогір' [4, I, с. 194], 'косогір; провалля' [6, с. 252], 'схил гори; круча' [9, II, с. 310]; множинні форми *обол'ч'і* 'схил гори, горба' (НБ, СБ, Тк, Ябл), 'схил горба, підвищення,

плоскогір'я' (Кнж), 'схил гори; підвищення' (Джр, Кнж, СЛ) й 'обоча 'схил гори' (Грдн) з суфіксами-флексіями *-i*, *-a* та словосполучення *ви|сокий об'іч* 'схил височини' (Снт, Кнж, Рдн), у якому опорним компонентом є апелятив *обіч*, а атрибутивним членом – прикметник *високий*. Досліджуючи апелятивну лексику в окремих населених пунктах Івано-Франківщини, Т. Марусенко виявила ще такі народні назви: *обоч* 'схил гори' (Слб 1) [6, с. 238], *збоч'а* 'схил гори' (Клм) [6, с. 229].

Значення 'схил гори' передають апелятиви-деривати з основою *гор-*, зафіксовані дослідниками Я. Рудницьким та Т. Марусенко на території області: *пригора* (Гш) [13, с. 29], *п'ід|з'ірок* (Клм) [6, с. 241], *уз'з'іп'йа* (Слб 1, Клм) [6, с. 252].

На досліджуваній території апелятив *рипа* побутує із значенням: 'стрімкий схил' (Тр, Крв, Брж, Яснв, Грбв, Лпнк, Лпвц, Кнз, Ілмн, Пчн, Ксм, ВБ, Рчк), 'крутий схил гори, круча' (Крв, Крсн, Грбв, Лпнк, Пчн, Рчк, Ббн, Явр), 'крутий схил, берег' (Прк), 'урвище' (СК), 'провалля; урвище; стрімкий берег' (Зл, Гт), пор. укр. 'високий стрімкий берег, урвище' [4, V, с. 79], діал. 'скала; обривиста скала; голий скалистий ґрунт' [21, с. 47], 'крутий стрімчастий берег; урвище; обривиста скала' [6, с. 246], 'стрімкий схил гори; зсув; урвище; стрімка кам'яниста дорога; кам'янистий ґрунт' [2, с. 163], 'круча; яр; урвище' [9, II, с. 175]. Щодо етимології апелятива *рипа*, то його часто виводять із румунського гіра 'обрив, пропасть, провалля' [14, с. 402], яке походить від латинського гіра 'берег ріки' [4, V, с. 79]. Демінутив *рипка* у різних населених пунктах відзначається своєю семантичною варіативністю: 'стрімкий схил гори' (Прк), 'скала, обривчаста скала' (ЧП, Врх), 'стрімчастий берег' (Прк, Явр), 'стрімчастий край, схил гори' (Сн), 'край (схил) гори, підвищення' (Акр, Рчк), 'стрімкий, покручений схил гори' (Тр, Дб 1). У порядку зменшення схилу як характерної ознаки місцевої діалектної лексики, остання відбиває семантику 'верх' → 'низ'.

Терміни *скл'ін* (Стц, НС, Скуп), спуск (Стц, Глч, Бст, Лпнк, Лг, Скуп), спад (Пдв, Рвн 1) – віддієслівні нульсуфіксальні деривати, вживаються на позначення 'схилу, краю гори, підвищення'. Відзначимо також терміни *за|сув* 'крутий схил гори, круча' (Слб 1) [6, с. 229], *гриджина* 'крутий схил гори, круча' (Слб 1) [6, с. 224], *облаз* 'крутий схил гори' (Слб 1) [6, с. 238], засвідчені Т. Марусенко в Коломийському р-ні.

Із значенням 'схил, край гори, підвищення' фіксуємо інші номенклатурні терміни. Серед них апелятив *берег* (Стц, Пдв, Брт, Клш, Лпнк, Схд, Скуп, Кн, Рчк), 'край, схил підвищення' (Сн) та його фонетичні варіанти *бериг* (Стц, Пдв, Лв, Уст, Цнв, Прк), *бер'іг* (Стц, Блх, Крхв, Кмн, Прг, Скуп, Акр, Брст, Прк), етимологія якого виводиться з псл. **bergъ* < і.-є. **bherhos* 'підвищення, гора', 'висота' [4, I, с. 170]. Семантика лексеми *берег* на території України та Славії досить різноманітна, пор. укр. *берег* 'круча; невелике підвищення' [5, с. 359], 'круча, стрімкий схил; гористе місце, пасовисько' [2, с. 23], 'підвищення; гора; стік гори' [21, с. 32], 'гора (невелика)' [22, с. 9], закарп. *берег* 'горб, підвищення, гірка, пагорб' [15, с. 167], 'низина', 'низина біля річки', 'сухе місце на болоті', 'узлісся' [19, с. 28], 'берег', 'луг', 'рівнина, поросла травом', 'низина', 'низина біля річки', 'яр' [1, с. 22-23], на Волині побутує десять значень [3, с. 12], 'низина біля річки', 'низина', 'сухе місце на болоті' [12, с. 141], 'берег', 'берег річки', 'берег, невелика гора', 'схил', 'крутий схил горба' [18, с. 92-93], пол. діал. *brzeg* 'пагорбок, узгір'я', чес. *breh* 'пагорб', слов. *breh* 'пагорб', в.-л. *brjoh*, н.-л. *brjog* 'схил, горб', болг. *бряг* 'земне підвищення, узгір'я', мак. *брег* 'пагорб, гора', серб., хорв. *breg* 'пагорб', словен. *breg* 'горб, гірка', ст.-сл. *ádhāi* 'горб, гора' [15, с. 167]. Наведені дані засвідчують семантичний перехід лексеми *берег* за моделлю: "підвищення" ↔ "низина" ↔ "річка" ↔ "болото" ↔ "луг".

На позначення краю, схилу гори, підвищення у живому мовленні її носіїв використовується лексема *круча* (Блх, Рсв, Брт, Тзв, Лсц, Бршт, Уст, Крхв, Кмн, Прг, Пчн), 'крутий схил гори' (Клм) [6, с. 233], *кру|тиз'на* 'крутий схил' (Слб 1) [6, с. 233], похідні від прикметника *крутий*. Перше значення лексеми *круча* передають терміни-словосполуки *стр'ім|кий бер'іг* (Тзв), *стр'ім|частий бере|г* (Птч, Ркв), народні назви *ребра* (мн.) (Цв, Крсн), *ребро* 'схил гори, кручі, скали' (Слб 1, Клм) [6, с. 246] – запозичення з анатомічної термінології, пор. вол. ребро 'схил гори, кручі, скали' [6, с. 246], зах.-под. 'схил гори' [7, с. 292].

У цьому семантичному мікрополі наявні географічні апелятиви, що вказують на характер схилу, зокрема стрімкого. Серед них номінація *бердо* 'схил; прірва; урвище' (Вр), 'стрімкий схил

гори' (Вр, Мкл), 'стрімкий схил гори, пропасть' (ЧП, Яб), 'прірва, урвище; стрімкий схил гори' (Явр) < псл. *b^hřdo 'вістря, грань', що походить з і.-є. *bhr-dh- 'різати, точити' [4, I, с. 169]. Апелятив ^lстінка із значенням 'стрімкий схил гори' (Ос, Птр 1, Двг, Клб, Стрг, Ямн), дем. від *стіна*. Подібну семантику передають лексеми ^lурвище 'стрімкий схил' (Дзм), *обрив* 'стрімкий схил над річкою' (Кт). Продовжують семантичний ряд апелятиви, що безпосередньо пов'язані з прикметником *стрімкий*: *стр'ім* 'стрімкий схил пригірка; провалля' (Мкл), пор. 'безодня; провалля; прірва' [6, с. 250] та його суфіксальні деривати *стреме^lно* 'стрімкий схил; крутий схил' (Бстр), пор. *стремено* 'крутий схил; пропасть' [6, с. 250], *стро^lма*, вар. *стро^lмий* горб 'стрімкий' (Дл), пор. 'крутий, обривистий' [4, V, с. 437], гуц. *стромá* 'круча, урвище' [10, с. 185], *строми^lна* 'стрімкий берег, підвищення' (Мкс), *строми^lнец* 'т.с. що стромина' (Мкс), утворений за допомогою суфікса **-ець-** від апелятива *строми^lна*.

Поодинокими вкрапленнями стали назви *гипо^lватий горб* 'з *гипами*, який має *гипи* – круті схили' (Рчк, Брст), пор. *гипа* 'крута гора' [6, с. 223]; композит *косо^lг'ір* 'поступовий схил горба, не стрімкий' (Млв), пор. *косо^lг'ір* 'схил гори чи підвищення' [6, с. 232]; анатомічний термін *пле^lче* (перен.) 'верхня, більш рівна частина стрімкого схилу; відгалуження гори; стрімкий схил' (Врх); *при^lч'ілок*, вар. *при^lч'івок* 'схил гори, горба; край гори, вершини' (Рзт), пор. *прочіл, прочолок* 'вершина гори' [6, с. 246], *причілок* 'бокова стіна будинку; бокова частина даху; перен. край, кінець чого-небудь' [17, VIII, с. 99]; *при^lч'ілка* 'гора з крутими схилами' (Псч, Др), назва утворена за допомогою суфікса **-к-а** від апелятива *причіл, прочіл*; *зарва* 'схил гори, який осунувся; обрив', 'пропасть', 'т.с. що *бердо*' (Врх), пор. *зарва* 'крутий схил гори', 'глибока прірва' [7, с. 284].

Для лексеми *деб^lр'а* та його варіантів *деб^lр'і, деб^lр'е* Я. Рудницький записує значення 'стрімкий бік гори, пропасть' у с. Кальна Долинського р-ну і 'така частина гори, яка осувається після дощу' у с. Липовиця Рожнятівського р-ну [13, с. 19].

Говіркам Івано-Франківщини властивий цілий ряд назв румунського походження, а саме: *пантер* (Бстр, БО, Мкл), *пантур* (Бстр), *панк'ір* (БО, Мкл), *пантереш* 'пологий схил гори' (Брст, Шп). Вони утворені за допомогою суфіксальної групи **-eriș**, суфікса **-er** від апелятива *pantă* 'схил, спад, укіс, пологість' [14, с. 335] і вказують на конфігурацію гір. Варіанти назви з'явилися в результаті фонетичних змін, зумовлених розмовною мовою. Лексема *ног'ір*, вар. *под'ір* вживається із значенням 'схил підвищення' (ВК), пор. рум. *rogor* 'спуск з гори' [21, с. 138]. Варіант назви відбиває особливості місцевої говірки, у якій [ɾ] вимовляється як [d]. Ще однією цікавою народною назвою на позначення 'схилу, краю гори, підвищення' є *мал'ава* (Хрпл), утворена за допомогою суфікса **-ав-а** від рум. апелятива *mal* 'берег, узбережжя, побережжя' [14, с. 279]. С. Грабець виводить рум. *mal* з албанського *malj* 'гора' [21, с. 132], пор. також лит. та латиш. *mala* 'земля, край, берег, побережжя' [8, с. 360].

Таким чином, основою народної географічної термінології Івано-Франківщини на позначення схилу, краю гори, підвищення є назви праслов'янського походження. Більшу її частину формують апелятиви, утворені морфологічним способом, рідко – морфолого-синтаксичним. Частково використовується аналітичний спосіб творення. Трапляються поодинокі випадки вторинної номінації. У географічній апелятивній лексиці досліджуваного регіону функціонують також запозичення з румунської мови.

Подальше дослідження в цьому напрямку буде направлено на розширення ареалу, доповнення зібраної лексики та виявлення інших семантичних відтінків народних назв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – К.; Кіровоград: КДПУ, 1999. – 224 с.
2. Гуцульські говірки. Короткий словник. / [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 1997. – 232 с.
3. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Вид. друге, доповн. і виправл. – Луцьк: Вежа-Друк, 2013. – 148 с.
4. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – Т. 1–6. – К.: Наук. думка, 1982–2012.

5. Лісняк Н. І. Географічна термінологія в мікротопонімії Західного Поділля / Н. І. Лісняк // *Studia Slovakistica*. Випуск 10. Ономастика. Топоніміка. – Ужгород, 2009. – С. 357-363
6. Марусенко Т. А. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // *Полесье*. – М.: Наука, 1968. – С. 206-255.
7. Марусенко Т. А. Названия рельефов в говорах Хмельницкой области / Т. А. Марусенко // *Карпатская диалектология и ономастика* [отв. ред. Г.П. Клепикова]. – М. : Наука, 1972. – С. 277-299.
8. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. – М.: Мысль, 1984. – 653 с.
9. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. 1-2.
10. Пішак Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна, Розсішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266 с.
11. Потапчук І. М. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Кам'янець-Подільський нац. у-т ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільськ, 2012. – 315 с.
12. Редьква Я. П. Відбиття праслов'янської топонімічної термінології, пов'язаної з береговою лінією, в ареальній гідронімії / Я. П. Редьква // *Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Желєзняк* / [відп. ред. В. П. Шульгач]. – К.: Кий, 2002. – С. 140-153.
13. Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини // *Українська Вільна Академія Наук. Серія: Назвознавство*. – Ч. 23-24. – 1962. – 246 с.
14. Румунсько-український словник. – Бухарест, 1963. – 563 с.
15. Сабодаш І. Українські закарпатські говори як джерело для реконструкції праслов'янської лексики і семантики // *Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Ф. Т. Жилка. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (5-7 березня 2008 р., Київ)*. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 167-169.
16. Сіденко Н. П. Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук спец. 10.02.01 "Українська мова" / Сіденко Надія Петрівна; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2003. – 22 с.: табл., карти.
17. Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
18. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н. И. Толстой / [отв. ред. С. Б. Бернштейн]. – М.: Наука, 1969. – 260 с.
19. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
20. Шийка С. В. Народна географічна термінологія Ровенщини: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Національна академія наук України. – К, 2013. – 288 с.
21. Hrabec S. *Nazwy geograficzne Huculszczyzny*. – Kraków, 1950. – 264 s.
22. Janów J. *Słownik huculski* // *Opracował i przygotował do druku Janusz Rieger*. – Kraków, 2001. – 334 s.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Гт – с. Гута, Мнв – с. Манява Богородчанського р-ну; Блх – м. Болехів Болехівської м/р; Брж – с. Бережниця, Бст – с. Бистрець, Блбр – с. Білоберізка, Брк – с. Буркут, Вр – м. Верховина, Змг – с. Замагора, Крсн – с. Красник, Крв – с. Криворівня, Рвн – с. Рівня, Уст – с. Устеріки, Ябл – с. Яблуниця Верховинського р-ну; Глч – м. Галич Галицького р-ну; Гш – с. Гошів, Кл – с. Кальна Долинського р-ну; ІФ – м. Івано-Франківськ, Хрпл – с. Хриплин Ів-Франківської м/р; Клш – м. Калуш, Тж – с. Тужилів Калуського р-ну; Акр – с. Акресори, Ббн – с. Бабин, Брст – с. Брустурів, ВБ – Вижній Березів, Ксм – с. Космач, Кт – смт Кути, НБ – с. Нижній Березів, Прк – с. Прокурава, Рчк – с. Річка, Рзт – с. Розтоки, СБ – с. Середній Березів, Сн – с. Снідавка, СК – с. Старі Кути, Тк – с. Текуча, Шп – с. Шепіт, Явр – с. Яворів Косівського р-ну; ВК – с. Великий Ключів, Дб 1 – с. Дебеславці, Кн – с. Княждвір, Кол – м. Коломия, Пчн – смт Печеніжин, Рк – с. Раківчик, Скуп – с. Скопівка, Слб 1 – с. Слобода, Чрмх – с. Черемхів Коломийського р-ну; Бстр – с. Бистриця, БО –

Білі Ослави, Зл – с. Зелена, Лв – с. Лоева, Псч – с. Пасічна, Сдж – с. Саджавка, ЧП – с. Чорний Потік Надвірнянського р-ну; Грбв – с. Грабів, Дб – с. Дуба, Ілмн – с. Ілемня, Кмн – с. Камінь, Кнз – с. Князівське, Крхв – с. Креховичі, Лпвц – с. Липовиця, Лпнк – с. Лоп'янка, Лг – с. Луги, НС – с. Нижній Струтинь, Прг – смт Перегінське, Рвн 1 – с. Рівня, Схд – с. Суходіл, Цнв – с. Цінева, Яснв – с. Ясеновець Рожнятівського р-ну; Джр – с. Джурів, Ілл – с. Іллінці, Кнж – с. Княже, Пдв – с. Підвисоке, Рдн – с. Рудники, Снт – м. Снятин, Стц – с. Стецева, Тр – с. Троїця, Тчп – с. Тучапи Снятинського р-ну; Грдн – с. Городниця Городенківського р-ну; Млв – с. Милування, СЛ – с. Старий Лисець, Стрг – с. Стриганці Тисменицького р-ну; Ант – с. Антонівка, Брт – с. Бортники, Птрв – с. Петрів Тлумацького р-ну; Врх – смт Ворохта, Др – с. Дора, Мкл – с. Микуличин Яремчанської м/р.